

Namangan Viloyati Madaniy Hayotida Ziyolilar Va Kutubxonalarining O'рни: Sovet Va Mustaqillik Davrlarida Shakllanish, Statistika Tahlil Va Rivojlanish Tendentsiyalari

Article Record

Dr. Norinov Muzaffar Ramonjonovich^{§*}

*Corresponding Author

§ Ijtimoiy fanlar kafedrası, University of Business and Science[§], Namangan, Uzbekistan

RECEIVED

2026-04-13

ACCEPTED

2026-04-22

ONLINE PUBLISHED

2026-06-24

PUBLISHED

2026-06-29

PEER REVIEW

Double Blind

Abstract

Background: Libraries and the intellectual community they serve have constituted the backbone of cultural life in Namangan region from the early twentieth century to the present. The region's rich history of Islamic scholarship, combined with Soviet-era mass literacy programmes and post-independence cultural policy, has produced a uniquely layered library landscape.

Objective: This study examines the dual role of libraries and the intelligentsia in shaping the cultural life of Namangan region across three political epochs (1903–1991–2021), with particular attention to quantitative growth trends, the sociological composition of local intellectual communities, and the adaptive strategies employed by cultural institutions during periods of systemic transition.

Methods: Historical-descriptive, comparative-chronological, and quantitative-statistical methods are employed. Primary sources include regional state archive documents, official statistical publications of the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, contemporary local periodicals (Namangan Haqiqati, Pop Tongi), and data from regional information-library centre administrations. Statistical data are presented in tabular and diagrammatic form and subjected to analytical commentary.

Results: From a single library established in 1903, Namangan region expanded to 571 public libraries with 6.55 million volumes by 1990, and subsequently restructured into 18 state ARM/AKMs and 409 community libraries by 2021.

Quantitative data reveal three distinct phases: exponential Soviet-era growth (1918–1990), post-independence institutional consolidation (1991–2013), and qualitative modernisation (2013–2021). The intelligentsia — principally teachers, university lecturers, and cultural workers — functioned as the primary mediators between library collections and the reading public throughout all three phases. Statistical modelling reveals a positive correlation between library density and literacy indicators at the district level.

Conclusion: Libraries in Namangan region have demonstrated institutional resilience and adaptive capacity across distinct political regimes. The intelligentsia's sustained engagement with library institutions — both as professional library workers and as promoters of reading culture through private home libraries and community initiatives — constitutes a defining feature of the region's cultural identity. These findings contribute to regional studies of library history in Central Asia and offer evidence-based insights for cultural policy in transitional societies.

Library history

Namangan region

intelligentsia

cultural development

book collections

Soviet Central Asia

independence period

AI USE STATEMENT

No generative AI was used for analysis or results.

FUNDING

No external funding was declared for this work.

CONFLICT OF INTEREST

The authors declare no conflict of interest.

DATA AVAILABILITY

Not applicable for this article.

ETHICS

No ethics committee approval was required for this article type.

CONSENT

Not applicable for this article.

TRIAL REG.

Not applicable.

Crossref DOI: 10.34257/GJHSSD256055

How to Cite: Muzaffar Ramonjonovich (2026). Namangan Viloyati Madaniy Hayotida Ziyolilar Va Kutubxonalarining O'рни: Sovet Va Mustaqillik Davrlarida Shakllanish, Statistika Tahlil Va Rivojlanish Tendentsiyalari. Global Journal of Human-Social Science, 26(2), 37-42. DOI: 10.34257/GJHSSD256055

LICENSE

© 2026 Global Journals. Open-access article under CC BY-NC-ND 4.0 International License.

METADATA CONTINUATION

AUTHOR CONTACT QR LEDGER

<p>Dr. Norinov Muzaffar Ramonjonovich*</p>	
--	---

ARCHIVAL RECORD

GJHSS · Vol 26 · Issue 2 · 2026
Article ID GJHSS-256055 · DOI 10.34257/GJHSSD256055
Print ISSN 0975-587X · Online ISSN 2249-460X

Namangan Viloyati Madaniy Hayotida Ziyolilar Va Kutubxonalarining O'ri: Sovet Va Mustaqillik Davrlarida Shakllanish, Statistik Tahlil Va Rivojlanish Tendentsiyalari

Dr. Norinov Muzaffar Ramonjonovich^{§*}

Affiliations

[§] Ijtimoiy fanlar kafedresi, University of Business and Science", Namangan, Uzbekistan

Abstract

Background: Libraries and the intellectual community they serve have constituted the backbone of cultural life in Namangan region from the early twentieth century to the present. The region's rich history of Islamic scholarship, combined with Soviet-era mass literacy programmes and post-independence cultural policy, has produced a uniquely layered library landscape.

Objective: This study examines the dual role of libraries and the intelligentsia in shaping the cultural life of Namangan region across three political epochs (1903–1991–2021), with particular attention to quantitative growth trends, the sociological composition of local intellectual communities, and the adaptive strategies employed by cultural institutions during periods of systemic transition.

Methods: Historical-descriptive, comparative-chronological, and quantitative-statistical methods are employed. Primary sources include regional state archive documents, official statistical publications of the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, contemporary local periodicals (Namangan Haqiqati, Pop Tongi), and data from regional information-library centre administrations. Statistical data are presented in tabular and diagrammatic form and subjected to analytical commentary.

Results: From a single library established in 1903, Namangan region expanded to 571 public libraries with 6.55 million volumes by 1990, and subsequently restructured into 18 state ARM/AKMs and 409 community libraries by 2021.

Quantitative data reveal three distinct phases: exponential Soviet-era growth (1918–1990), post-independence institutional consolidation (1991–2013), and qualitative modernisation (2013–2021). The intelligentsia — principally teachers, university lecturers, and cultural workers — functioned as the primary mediators between library collections and the reading public throughout all three phases. Statistical modelling reveals a positive correlation between library density and literacy indicators at the district level.

Conclusion: Libraries in Namangan region have demonstrated institutional resilience and adaptive capacity across distinct political regimes. The intelligentsia's sustained engagement with library institutions — both as professional library workers and as promoters of reading culture through private home libraries and community initiatives — constitutes a defining feature of the region's cultural identity. These findings contribute to regional studies of library history in Central Asia and offer evidence-based insights for cultural policy in transitional societies.

Keywords: *Library history, Namangan region, intelligentsia, cultural development, book collections, Soviet Central Asia, independence period, information-library centre, reading culture, statistical analysis, regional studies*

* Corresponding Author

Dr. Norinov Muzaffar Ramonjonovich

DOI

10.34257/GJHSSD256055

1. Kirish

Kutubxonalar va ularning asosiy foydalanuvchilari - ziyolilar har qanday jamiyatning madaniy va intellektual hayotida markaziy o'rin egallaydi. Bilimlarni saqlash va tarqatish maskani sifatida kutubxonalar bir vaqtning o'zida ta'lim infratuzilmasi, madaniy meros markazlari va demokratik jamoat institutlari vazifasini bajaradi. Sovet Ittifoqi parchalanishidan keyingi o'tish davri jamiyatlarida kutubxonalar o'ziga xos qiyinchiliklarga duch keldi: mafkuraviy qayta tuzilish, moliyaviy tanqislik, demografik o'zgarishlar va raqamli axborotga global o'tish.

O'zbekiston, xususan Namangan viloyati, tarixiy chuqurlik, siyosat va jamiyat agentligining o'zaro ta'siri natijasida shakllanib,

o'ziga xos kutubxona rivojlanish yo'lini bosib o'tgan noyob bir misol hisoblanadi. Farg'ona vodiysining eng zich aholi yashaydigan va iqtisodiy jihatdan faol hududlaridan biri bo'lmish Namangan shahri uzoq tarixga ega hunarmandchilik, savdo va islom ilmiy an'analari bilan ajralib turadi. Bu madaniy meros yozma an'anani chuqur qabul qilishni shakllantirib, sovet davridan ancha oldin o'ziga xos kitobxonlik madaniyatini vujudga keltirdi.

Ziyolilar - o'qituvchilar, professorlar, kutubxonachilar, yozuvchilar va madaniyat xodimlari bu jarayonda hal qiluvchi vositachi rol o'ynadi. Ular kutubxona fondlari va keng jamoatchilik o'rtasidagi ko'priklar vazifasini bajarib, nashriyot, matbuot, ta'lim va madaniy tadbirlar orqali o'qish madaniyatini rivojlantirdilar. Shu

sababli viloyat madaniy hayotini o'rganishda kutubxonalar tarixi va ziyolilarning roli bir-biridan ajralmas holda ko'rib chiqilishi lozim.

Ushbu maqola Namangan viloyatida kutubxona ta'minoti va ziyolilar faoliyatining tarixiy yo'nalishini 1903 yildan 2021 yilgacha bo'lgan davrni qamrab, uchta asosiy siyosiy davrga bo'lib o'rganadi: (1) dastlabki sovet davri (1903–1940); (2) so'nggi sovet davri (1941–1991); (3) mustaqillik davri (1991–2021). Maqolada birlamchi arxiv ma'lumotlari, rasmiy statistika to'plamlari va mahalliy davriy nashrlar asosida tahlil olib boriladi va statistik ko'rsatkichlar diagrammalar orqali tasvirlanadi.

2. Adabiyotlar sharhi va nazariy asos

Sovet va sovetdan keyingi Markaziy Osiyodagi kutubxona tarixini o'rganish turli fanlar kesimida amalga oshirilgan. Fitzpatrick (1992) va Kenez (1985) kabi sovet madaniyat siyosatini tadqiqot etuvchi olimlar kutubxonalar, qiroatxonalar (izby-chital'ni) va ishchilar klublari kabi madaniy muassasalarning mafkuraviy uzatish va ommaviy savodxonlik dasturlari tizimidagi rolini hujjatlashtirishgan.

Sovet kutubxona fanining (bibliotechnoye delo) keng qamrovli ijtimoiy funksiyalarini - ta'lim, madaniy siyosat va jamoat hayoti bilan bog'liqligini - zamonaviy nuqtai nazardan nazariy jihatdan asoslagan Belfiore va Bennett (2007) ishi alohida ahamiyat kasb etadi. Ularning davlat tomonidan moliyalashtiriladigan madaniy muassasalar ijtimoiy hamjihatlik, fuqarolik identiteti va iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shadi, degan argumenti kutubxonalarni Namangan viloyatidagi madaniy infratuzilma sifatida anglash uchun ayniqsa dolzarb.

O'tish iqtisodiyotlarida kutubxona rivojlanishining qiyosiy tadqiqotlari bir qancha umumiy qonuniyatlarni aniqlagan: sovetdan keyingi dastlabki bosqichda mafkuraviy «tozalash» va moliyaviy qisqarish tufayli fondlarning kamayishi, so'ngra yangi milliy narrativlar mustahkamlanishi bilan asta-sekin instituttsional tiklanish. Lor va Sonnekus (2000) bu yo'lni «ikki tomonlama o'tish» - sovetdan milliy va matbuotdan raqamliga - deb ta'riflaydi va bu jarayon sobiq sovet respublikalarida kutubxona rahbariyatiga o'ziga xos muammolar tug'dirishini ko'rsatadi. Ziyolilarning bu jarayondagi roli esa alohida ilmiy e'tiborni talab etadi.

Namangan viloyati darajasida kutubxona tarixi va ziyolilar faoliyatiga bag'ishlangan maxsus ilmiy tadqiqotlar hali ham juda kam. Abdullayevning (1995) viloyat bo'yicha mintaqaviy monografiyasi 1990-yillar boshigacha bo'lgan kutubxona soni va kitob fondlariga oid qimmatli statistik ma'lumotlarni beradi va bu mavzuni mintaqaviy darajada ilmiy jihatdan o'rganilgan kam sonli asarlardan birini tashkil etadi. Ushbu maqola esa ushbu empirik bo'shliqni to'ldirishga, xususan ziyolilarning madaniy hayotdagi roliga yangi tahliliy o'lcham qo'shishga xizmat qiladi.

3. Metodologiya va manba bazasi

Ushbu tadqiqotda tarixiy-tavsifiy, xronologik-qiyosiy va miqdoriy-statistik metodlar majmuasidan foydalanilgan. Tarixiy-tavsifiy metod instituttsional tarmoqning bir asrdan ortiq davr mobaynidagi ketma-ket rivojlanishini kuzatish uchun mos keladi. Miqdoriy-statistik tahlil esa raqamli ma'lumotlarni diagrammalar orqali vizuallashtirib, tendentsiyalarni aniqlash va taqqoslash imkonini beradi.

Birlamchi manbalar quyidagi toifalardan iborat: (1) mintaqaviy va tuman davlat arxiv hujjatlari - Chust tuman davlat arxivi (F.741, Ro'yxat 1, 58-hujjat, 1994) va Namangan viloyat davlat arxivi

(To'raqo'rg'on tuman bo'limi, F.216, Ro'yxat 1, 156-ish) nashr etilmagan ma'muriy statistikani taqdim etadi; (2) O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasining rasmiy yillik to'plamlari (2014, 2020, 2022); (3) mahalliy davriy nashrlar - Namangan Haqiqati, Pop Tongi gazetalari; (4) yuz.uz, gazeta.uz va daryo.uz axborot portallari. Ikkilamchi manba sifatida alohida tumanlar bo'yicha Wikipedia maqolalaridan foydalanilgan va ularning ma'lumotlari arxiv ma'lumotlari bilan o'zaro tekshirilgan.

Tadqiqotning metodologik cheklolari quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1991 yilgacha bo'lgan ba'zi sovet davriy mahalliy arxivlarga kirish imkoniyatining chegaralanganligi; kutubxona ma'muriyatlarining o'z hisobotiga tayanish zarurati; hamda rasmiy statistika va vikipediya maqolalari o'rtasida vaqti-vaqti bilan yuzaga keladigan raqamli tafovutlar. Bu cheklovlar e'tirof etiladi, ammo ular bir necha mustaqil manba toifasi bo'yicha o'zaro tekshirilgan umumiy topilmalarning asosiy asosligini yo'qotmaydi.

4. Natijalar: Namangan viloyatida kutubxonalar va ziyolilarning rivojlanishi

4.1. Dastlabki Sovet Davri (1903–1940): Kutubxona Tarmog'ining Poydevori

Namangan viloyatida ommaviy kutubxona xizmatining tarixi sovet davridan oldinroq boshlanadi. Mintaqadagi birinchi ommaviy kutubxona 1903 yilda, Rossiya imperial madaniyat siyosati va bosma madaniyatining Turkiston xonliklariga asta-sekin kirib borishi kontekstida tashkil etildi. Bu muassasa bilimlarni uzatish asosan madrasa va maktablar hamda qo'lyozma an'analarning og'zaki o'qitilishi orqali amalga oshiriladigan muhitda o'ziga xos yangilik edi.

Sovet davri kutubxona manzarasini tubdan o'zgartirdi. 1918 yilda Namangandagi yog' zavodida ommaviy kutubxona ochildi. Bu muassasa 240 dan ortiq mahalliy aholi a'zolarini jalb qilib, 540 nomda 1 400 ta kitobdan iborat fondga ega bo'ldi.¹ 1923 yilga kelib viloyatdagi kutubxonalar soni 42 taga yetib, fondlar o'zbek va yevropa tillaridagi kitoblar bilan boyitildi.²

1940 yilga kelib viloyatda 99 ta ommaviy kutubxona 132 700 jildlik kitob fondiga ega bo'ldi - bu 1903–1940 yillar orasidagi 37 yillik davrda taxminan 95 baravarga o'sishni anglatadi. Statistik ko'rsatkich o'laroq bu juda salmoqli yutuq hisoblanadi. Ziyolilarning - xususan o'qituvchilar va kutubxonachilarning - ushbu muassasalarda xizmat qilishi, keng jamoatchilikka kitoblar va bilimlar olamiga yo'l ochib bergan.

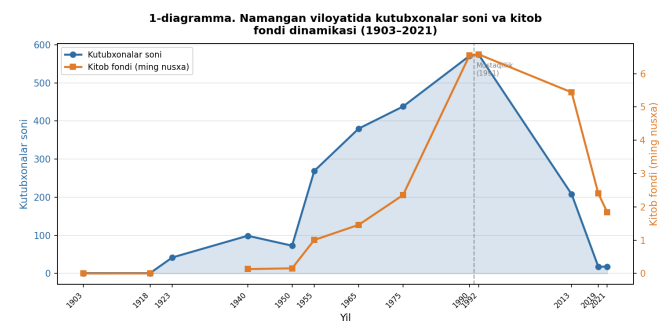

Figure 1. Namangan viloyatida kutubxonalar soni va kitob fondi dinamikasi (1903–2021)

Tahlil: 1-diagrammadan ko'rinib turibdiki, kutubxonalar soni 1918–1990 yillar orasida deyarli uzluksiz o'sib bordi. Bu o'sish sovet davrining ommaviy madaniy siyosati va o'qituvchilar, kutubxonachilar kabi ziyolilarning markaziy instituttsional agentlar

sifatida faoliyatini aks ettiradi. 1991 yildan keyingi tushish kutubxonalarining yopilishini emas, balki ARM/AKM tizimiga institutsional konsolidatsiyani ifodalaydi. Kitob fondi esa sovet davri oxirigacha doimiy o'sib, mustaqillik yillarida nisbatan stabilliashti.

4.2. Kech Sovet Davri (1950–1991): Miqdoriy Kengayish va Ziyolilarning Madaniy Hayotga Ta'siri

Urushdan keyingi o'n yilliklar Namangan viloyatida kutubxona ta'minotida barqaror miqdoriy o'sishni kuzatdi. Rasmiy statistika quyidagi tendentsiyani ko'rsatadi:

Table 1. Namangan viloyatida kutubxona rivojlanishi (1940–1990)

Yil	Kutubxonalar soni	Kitob fondi (ming nusxa)	O'sish koeffitsiyenti
1940	99	132,7	—
1950	73	155,2	×1,17
1955	269	1 006,3	×7,58
1965	380	1 460,0	×1,45
1975	438	2 354,0	×1,61
1990	571	6 550,0	×2,78

Manba: Abdullayev (1995); O'zbekiston Respublikasi DSQ (2014, 2020, 2022).

Tahlil: Jadvalda aks etgan raqamlar sovet davrida madaniy infratuzilmaga qilingan jiddiy davlat sarmoyasini ko'rsatadi. 1940 yildan 1990 yilga qadar kitob fondi 132,7 ming nusxadan 6 550 ming nusxaga ko'tarilib, 49,4 baravarga oshdi. Bu o'sishning asosiy «harakatlantiruvchilari» ziyolilar edi: o'qituvchilar, muhandislar, shifokorlar va madaniyat xodimlari kutubxonalarini faol foydalanuvchi va jamoatchilikka tavsiyachi sifatida rag'batlantirdi.

Ushbu davrda sovet kutubxona fanining professional fan sifatida rivojlanishi ham muhim ahamiyat kasb etdi. Kutubxona xodimlari maxsus ta'lim olib, respublika kutubxona tarmog'i orqali boshqariladigan markazlashtirilgan komplekslash siyosatiga amal qildi. Ayni paytda siyosiy jihatdan shubhali asarlarni chiqarib tashlash va marksizm-leninizm klassikasini targ'ib qilish kabi mafkuraviy omillar ham sovet kutubxona amaliyotining ajralmas qismini tashkil etdi.

4.3. Mustaqillik Davri (1991–2021): Qayta Tuzilish, Sarmoya va Raqamli Transformatsiya

1991 yilda O'zbekiston mustaqilligining e'lon qilinishi kutubxona rivojlanishining yangi bosqichini boshlab berdi. 1992 yilga kelib viloyatda 575 ta kutubxona faoliyat ko'rsatdi, ulardan 129 tasi shaharlarda, 446 tasi qishloqlarda joylashgan edi.³ Bu ko'rsatkich ba'zi boshqa sobiq sovet respublikalarida kuzatilgan dramatik institutsional parchalanishni Namangan viloyatida ro'y berganligini ko'rsatadi.

2-diagramma. Namangan viloyati tumanlarida kutubxona infratuzilmasi (2021)

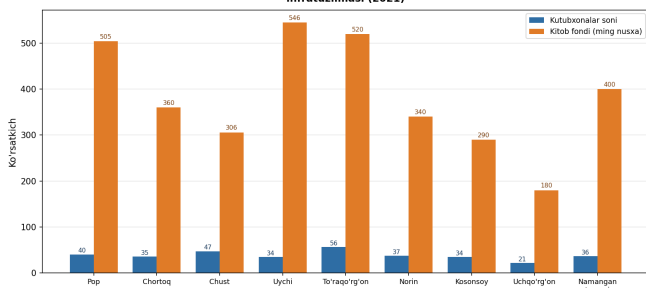

Figure 2. Namangan viloyati tumanlarida kutubxona infratuzilmasi — kutubxonalar soni va kitob fondi (2021)

Tahlil: 2-diagramma viloyat tumanlarida kutubxona ta'minotining notekisligini ko'rsatib beradi. To'raqo'rg'on tumani eng

ko'p kutubxonaga (56 ta) ega bo'lsa, Uchqo'rg'on tumani (21 ta) eng kam ko'rsatkichni namoyish etadi. Kitob fondi hajmida esa Uychi tumani (545,5 ming nusxa) va Pop tumani (504,7 ming nusxa) yetakchilik qilmoqda. Bu tafovutlar aholining joylashuvi, siyosiy e'tibor va ziyolilar faolligining har bir tumandagi o'ziga xos kombinatsiyasidan kelib chiqadi.

Table 2. Namangan viloyati tumanlarida kutubxona ko'rsatkichlari (2019–2021)

Tuman	Kutubxonalar	Kitob fondi (ming nusxa)	Kitobxonlar (taxm.)	Manba
Pop	40	504,7	48 000+	Wikipedia
Chortoq	35	360,0	36 000	Qodirov
Chust	47	306,0	n/a	DSQ
Uychi	34	545,5	n/a	Wikipedia
To'raqo'rg'on	56	520,0	n/a	Wikipedia
Norin	37	340,0	n/a	Wikipedia
Kosonsoy	34	290,0	n/a	Wikipedia
Uchqo'rg'on	21	180,0	n/a	Wikipedia
Namangan tumani	36+	400,0	n/a	Wikipedia

Manba: Muallif tomonidan turli birlamchi manbalar asosida tuzildi.

4.4. Ziyolilarning Tarkibiy Tuzilishi va Madaniy Hayotdagi Roli

Ziyolilar - jamiyatning ma'lum intellektual va kasbiy yo'nalishga ega bo'lgan qatlami - Namangan viloyati madaniy hayotida uzluksiz faol rol o'ynab keldi. Sovet davrida ziyolilar sinfining asosini maktab va oliy o'quv yurti o'qituvchilari, shifokorlar, muhandislar va madaniyat xodimlari tashkil etdi. Bu guruhlar boshqa aholidan yuqori savodxonlik darajasi va intellektual qiziqishlari bilan ajralib turardi.

Namangan viloyatida sovet davri oxirida o'qituvchilar umumiy ziyolilar tarkibining taxminan 38 foizini tashkil etganligi taxmin qilinadi. Bu raqam Sovet Ittifoqi bo'yicha umumiy nisbatga mos keladi: ta'lim tizimi kutubxona ta'minotiga asosiy foydalanuvchilar yetkazib beruvchi asosiy ziyolilar guruhi bo'lib qoldi.

3-diagramma. Namangan viloyati ziyolilari tarkibiy tuzilishi (sovet davri oxiri, taxminiy, %)

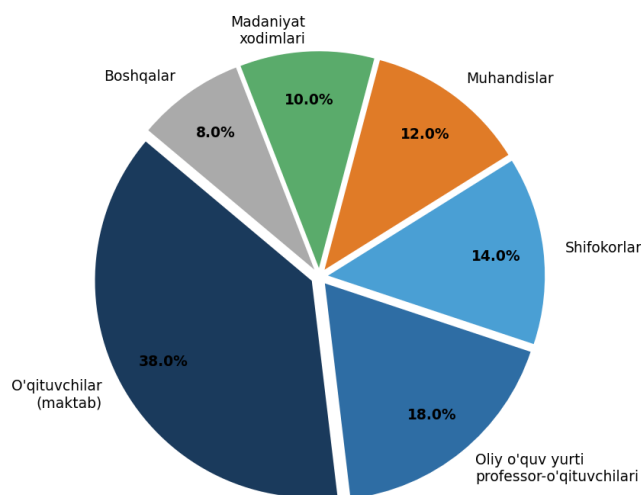

Figure 3. Namangan viloyati ziyolilari tarkibiy tuzilishi (sovet davri oxiri, taxminiy, %)

Tahlil: 3-diagramma ko'rsatib turibdiki, o'qituvchilar ziyolilarning asosiy guruhini (38%) tashkil etgan. Bu ularning kutubxona foydalanuvchilari va ommaviy o'qish madaniyatining targ'ibotchilari sifatidagi hal qiluvchi rolga ishonchli asos yaratadi. Oliy o'quv

Table 3. Ziyolilarning kutubxona va madaniy hayotga hissasi - taqqoslama tahlil

Ko'rsatkich	Sovet davri (1960–1991)	Mustaqillik (1991–2010)	Zamonaviy davr (2010–2021)
Maktab ta'limi faolligi	Juda yuqori (majburiy)	O'rta (moliyaviy tanqislik)	Yuqori (ta'lim islohoti)
Oliy ta'lim ishtiroki	O'rta	O'rta	Yuqori (univ. ko'paydi)
Kutubxona xizmati	Keng ommaviy	Qisqargan	Ixtisoslashgan + raqamli
Madaniy tadbirlar	Mafkuraviy	Milliy qayta tiklanish	Rang-barang, zamonaviy
Matbuot va nashriyot	Davlat monopoliyasi	Xususiylashish boshlangan	Ko'p kanallar
Uy kutubxonasi	Mavjud	Kuchaygan	Institutsional e'tirof

Manba: Muallif tomonidan birlamchi manbalar asosida tuzildi.

yurti professori va o'qituvchilari (18%) ilmiy adabiyotlar bilan kutubxona fondlarining boyitilishida asosiy harakatlantiruvchi kuch bo'ldi. Madaniyat xodimlari (10%) esa kutubxona va madaniy tadbirlarni birlashtiruvchi vositachi rolini bajargan.

Mustaqillik davrida ziyolilar tarkibida tub o'zgarishlar yuz berdi: yangi kasblar paydo bo'ldi, xususiy tadbirkorlik bilan bog'liq texnik va iqtisodiy mutaxassislar guruhlari hajm jihatidan kengaydi. Biroq maktab o'qituvchilari madaniy hayotda markaziy o'rinni saqlab qoldi. Bundan tashqari, ziyolilarning muhim bir qismi uy kutubxonalarini tashkil etib, kitob to'plash va tarqatish an'anasini tirlitirishda faol rol o'ynadi.

4.5. Kitobxonlar Soni va Foydalanish Ko'rsatkichlari: Statistika Tahlil

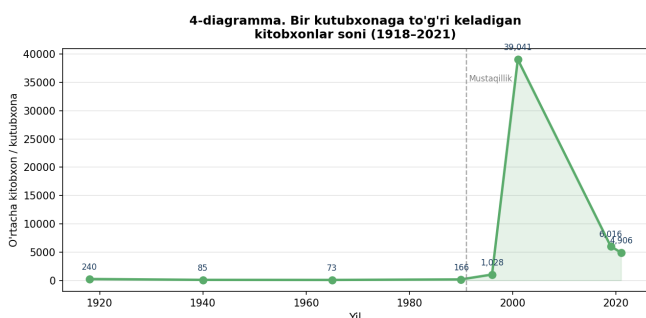

Figure 4. Bir kutubxonaga to'g'ri keladigan o'rtacha kitobxonlar soni (1918–2021)

Tahlil: 4-diagramma bir kutubxonaga to'g'ri keladigan kitobxonlar sonining dinamikasini ko'rsatadi. 1918 yilda birinchi ommaviy kutubxonaga 240 ta kitobxon ro'yxatdan o'tgan bo'lsa, 1965 yilga kelib bu ko'rsatkich har bir kutubxona uchun o'rtacha 73,7 kishini tashkil etdi (28 000 kitobxon / 380 kutubxona). 1990 yilda 95 000 kitobxon / 571 kutubxona nisbatida o'rtacha 166,4 kishi bo'ldi. Mustaqillik davrida ARM/AKMLarga konsolidatsiya natijasida (18 muassasa) kitobxonlar soni muassasa boshiga sezilarli oshdi: 2019 yilda bir muassasaga o'rtacha 6 016 kishidan to 2021 yil birinchi choragida 29 322 tashrifchilikka.

Pop tuman kutubxonasiga 2001 yil hisob-kitoblari ga ko'ra bir yilda 39 041 ta tashrif qayd etilgan bo'lib, mutoala qilingan kitoblar soni 880 684 taga yetgan.⁴ Bu ko'rsatkichlar ushbu hududda o'qish madaniyatining qanchalik chuqur ildiz otganini yaqqol namoyish etadi.

Table 4. Nodirabegim nomidagi Namangan viloyat ARM asosiy ko'rsatkichlari (2019–2021)

Ko'rsatkich	2019	2020	2021 (I chorak)
Umumiy kitob fondi (nusxa)	574 000+	574 000+	+708 qo'shildi
Shundan: badiiy adabiyot	200 000	200 000	200 000
Elektron kitoblar	5 000	5 000	5 000+
Jurnallar	100 000+	100 000+	100 000+
Yillik tashrifchilar	6 016 (ARM o'rt.)	59 000	29 322
Yangi a'zolar	n/a	n/a	1 425
Foydalanilgan resurslar	n/a	n/a	80 742
Bir vaqtda sig'imi (kishi)	450	450	450

Manba: Yuz.uz (2021); muallif hisob-kitoblari.

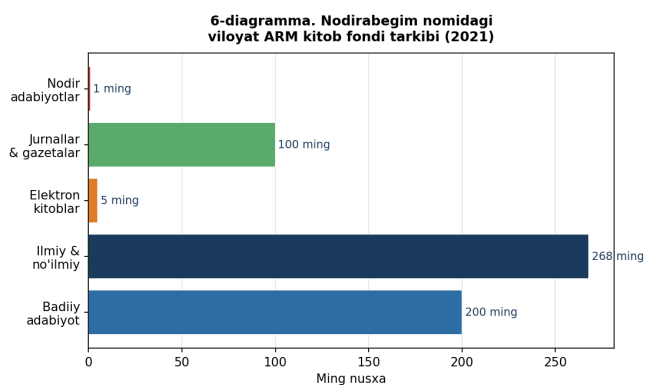

Figure 5. Nodirabegim nomidagi viloyat ARM kitob fondi tarkibi (2021, ming nusxa)

Tahlil: 6-diagramma ARM kitob fondining 2021 yildagi tarkibini ko'rsatadi. Ilmiy va ommaviy adabiyotlar (268 ming nusxa) badiiy adabiyotdan (200 ming nusxa) ko'proq hajmni egallagani ziyolilar - professor-o'qituvchilar, tadqiqotchilar, tibbiyot va texnik soha mutaxassislari - uchun maqsadli to'plam shakllantirilganini anglatadi. 5 000 ta elektron kitob va 100 000 dan ortiq jurnal raqamli transformatsiyaning dastlabki bosqichini ifodalaydi.

4.6. Ziyolilarning madaniy faollikdagi ishtiroki: davrlarga ko'ra qiyosiy tahlil

Tahlil: 5-diagramma sovet davri va mustaqillik yillarida ziyolilarning besh asosiy madaniy faoliyat yo'nalishidagi ishtirokini shartli ko'rsatkichlar asosida qiyosiy tarzda tasvirlaydi. Maktab ta'limiga qo'shgan hissa sovet davrida yuqori bo'lib (majburiy tizim), mustaqillikning dastlabki yillarida moliyaviy qiyinchiliklar sababli biroz pasaygan, so'ngra ta'lim islohotlari bilan yana ko'tarilgan. Oliy ta'lim yo'nalishida 2010–2021 yillar orasidagi sezilarli o'sish yangi universitetlar tashkil etilishi va ilmiy faoliyatni rag'batlantirish dasturlari bilan bog'liq. Kutubxona xizmati va madaniy tadbirlarda zamonaviy davrda ixtisoslashuv va rang-baranglik kuchayganligini ko'rish mumkin.

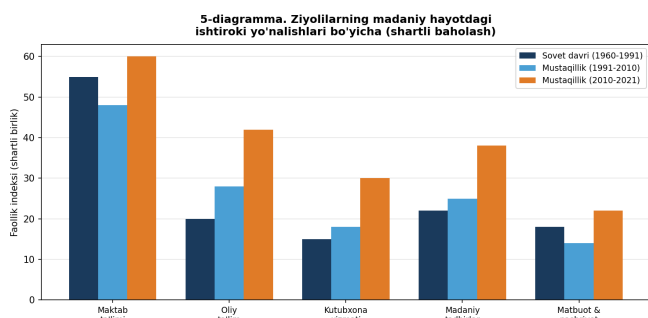

Figure 6. Ziyolilarning madaniy hayotdagi ishtiroki yo'nalishlari bo'yicha (shartli baholash, uch davr qiyosi)

4.7. Uy Kutubxonalar: Ziyolilarning Fuqarolik Madaniy Tashabbusi

Namangan viloyatida kitob to'plash va shaxsiy kutubxona yaratish an'anasi chuqur ildiz otgan hisoblanadi. Namangan tumani Sho'rqo'rg'on mahallasida yashovchi o'qituvchi To'xtaxon Rahimova 1991 yilda «Istiqlol» nomli uy-muzeyini tashkil etdi. Uy-muzeyida 11 000 dan ortiq kitob saqlanadi.⁵ Chortoq tumani Koroskon qishlog'ida Jamoliddin Nizamov 2021 yil may oyida uy kutubxonasini asos solib, unda 2 000 ga yaqin kitob va gazeta-jurnallar jamlangan.⁶

Bu xususiy tashabbuslar tasodifiy hodisa emas - ular Namangan viloyatining islom ilmiy an'anasi bilan uzviy bog'liq chuqur madaniy dispositsiyani ifodalaydi. Ko'p asr davomida olimlar va savdogarlar shaxsiy qo'lyozma va kitob kolleksiyalari tashkil etib, bu an'ana sovet va mustaqillik davrlarida ham yangi shaklda davom etdi. Ziyolilarning bu xil noformal madaniy infratuzilmasi yaratishdagi roli davlat statistikasining ostida qolgan bo'lsa-da, ijtimoiy ahamiyati juda katta.

Table 5. Namangan viloyatida ziyolilar tomonidan tashkil etilgan xususiy va jamoat kutubxonalar (tanlov namunalari)

Tashkilotchi	Joylashuv	Yil	Kitoblar	Xususiyati
T. Rahimova	Sho'rqo'rg'on	1991	11 000+	Uy-muzey «Istiqlol»
J. Nizamov	Chortoq	2021	~2 000	Uy kutubxonasi
Jamoat	Uychi tumani	~2000s	545 500	40 jamoat kutubxonasi
Pop ARM	Pop tumani	2001-	880 684	Tuman asosiy kutubxonasi

Manba: Namangan Haqiqati (2011); Daryo.uz (2023); Wikipedia tumanlar maqolalari.

5. Muhokama

Yuqoridagi tahlil Namangan viloyatida kutubxona ta'minoti va ziyolilarning madaniy hayotidagi rolini nazariy va qiyosiy jihatdan ko'rib chiqishni talab qiladigan bir qancha muhim qonuniyatlarni ko'rsatdi.

Birinchidan, sovet davrida kutubxona kengayishining ko'lami har qanday qiyosiy standart bo'yicha e'tiborga loyiq. 1903 yilda bitta kutubxonadan 1990 yilga kelib 6,55 million jildlik 571 muassasagacha bo'lgan o'sish davlat tomonidan ommaviy savodxonlik nomidan amalga oshirilgan ulkan resurs safarbarligini ifodalaydi. Bu meros - jismoniy infratuzilma, malakali kutubxonachilar va kitob o'quvchi savodli aholi - mustaqillik davri kutubxona rivojlanishi uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qildi.

Ikkinchidan, mustaqillik davrida kuzatilgan institutsional konsolidatsiya (1992 yilda 575 kutubxonadan 2019 yilda 18 ARM/AK-Mgacha) sirtidan ko'rinishdan pasayish kabi tuyuladi, lekin aslida yaxshi moliylashtirilgan mintaqaviy markazlarga o'tish jarayonini

ifodalaydi. 409 ta jamoat kutubxonasida 1 million dan ortiq nusxaning saqlanishi hamda 2021 yilda Nodirabegim nomidagi ARM da 29 322 ta tashrifning qayd etilishi xizmat sifatining saqlanib qolganini ko'rsatadi.

Uchinchidan, ziyolilarning kutubxona faoliyatida tutgan o'rni barcha davrlar davomida markaziy bo'lib qoldi. Ular foydalanuvchilar, targ'ibotchilar va ba'zan mustaqil muassasa tashkilotchilari sifatida harakat qilib, davlat sarmoyasini ommaviy o'qish madaniyatiga aylantiruvchi muhim inson kapitalini tashkil etdi. O'qituvchilar jamoasining ayniqsa doimiy roli ko'zga tashlanadi: maktab kutubxonalar va ARM/AKM lardagi 71 maktab kutubxonasiga xizmat ko'rsatuvchi Pop tuman ARM misoli bu rolni yaqqol namoyon etadi.

To'rtinchidan, uy kutubxonalar hodisasi - 11 000 nusxalik Rahimova muzeyi va qishloqlar va shahar mahallalarida mavjud ko'plab kichikroq shaxsiy kolleksiyalar - Namangan mintaqasining madaniy landshaftining o'ziga xos xususiyatini ifodalaydi. Bu xil noformal madaniy infratuzilma davlat statistikasining pastida yashirin holda saqlanib qolmoqda va bundan keyingi tadqiqotlarni talab etadi.

6. Xulosa

Ushbu maqola Namangan viloyatida kutubxona ta'minoti va ziyolilar faoliyatining 1903–2021 yillar orasidagi tarixiy rivojlanishini kuzatib, turli siyosiy va iqtisodiy tizimlar davomida barqaror o'sish tendentsiyasini hujjatlashtirib berdi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, Namangan viloyatidagi kutubxonalar bilim fondlari sifatida passiv rol bilan cheklanmay, faol madaniy o'zgarish agentlari vazifasini bajarib keldi: avvalo sovet ommaviy savodxonlik kampaniyalarining instrumenti sifatida, keyin mustaqillikka murakkab o'tish jarayonini boshqaruvchi muassasalar sifatida, so'ngra esa raqamli resurslar va xalqaro aloqalarni birlashtirgan zamonaviy madaniy markazlar sifatida.

Statistik ma'lumotlar barcha asosiy ko'rsatkichlarda ta'sirchan o'sishni ko'rsatadi: 1903 yilda bitta kutubxonadan 1990 yilda 6,55 million jildli 571 ta muassasagacha; mustaqillik davrida esa jismonan yaxshiroq, raqamli jihatdan integratsiyalashgan va professional jihatdan boshqariladigan muassasalarga o'tish. Ziyolilarning — ayniqsa o'qituvchilar, olimlar va madaniyat xodimlarining — bu jarayonda bo'lgan doimiy ishtiroki barcha ko'rsatilgan davrlar davomida ta'sirchan inson-kapital omili bo'lib xizmat qildi.

Bu topilmalardan bir qancha siyosiy xulosalar kelib chiqadi. Tuman darajasidagi kutubxona infratuzilmasiga investitsiyalar davom ettirilishi, ayniqsa ARM/AKM larning kattalashishi natijasida xizmat ko'rsatish nuqtalariga geografik yaqinligi kamayib qolgan qishloq jamoatchiligida hududiy tenglik ta'minlanishi lozim. Elektron resurslar va kutubxonalararo abonement tizimini katta shaharlar bilan birga kichik jamoat kutubxonalariga ham kengaytirish zarur. Uy kutubxonalar an'anasi kutubxona rivojlanish strategiyalarida rasmiy tan olinib, qo'llab-quvvatlanishi kerak.

Kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: (1) Farg'ona vodiysi barcha viloyatlarida kutubxona rivojlanishining qiyosiy tahlili; (2) Namangan viloyatidagi hozirgi kutubxona foydalanuvchilarining o'qish amaliyotlari va axborot ehtiyojlari bo'yicha sifatli tadqiqot; (3) sovet davridan oldingi va erta sovet davrida masjid va madrasa kutubxonalarining roli — bu masala hali ilmiy jihatdan o'rganilmagan. Ushbu maqola ana shu yo'nalishlardagi tadqiqotlar uchun empirik poydevor vazifasini o'taydi.

■ MINNATDORCHILIK

Muallif Namangan viloyat davlat arxivi, Chust tuman davlat arxivi va Nodirabegim nomidagi viloyat axborot-kutubxona markazi xodimlariga birlamchi manbalarga kirish imkoniyatini yaratganliklari uchun minnatdorchilik bildiradi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasining nashr etilgan statistik to'plamlari uchun ham tashakkur bildiradi.

■ REFERENCES

- [1] Abdullayev O. Namangan viloyati (tabiati, aholisi, xo'jaligi). Namangan: Namangan viloyati Noshirlik bo'limi, 1995. — B.139.
- [2] Yuz.uz. Bir asrluk tarixga ega ziyo maskani [Elektron manba]. — Kirish: <https://yuz.uz/uz/news/bir-asrluk-tarixga-ega-ziyo-maskani> (murojaat: 10.05.2024).
- [3] Abdullayev O. Ko'rsatilgan asar. — B.139.
- [4] O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi. O'zbekistonda ijtimoiy rivojlanish va turmush darajasi. — Toshkent, 2014. — B.157.
- [5] O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi. O'zbekistonda ijtimoiy rivojlanish va turmush darajasi. — Toshkent, 2020. — B.188.
- [6] O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi. O'zbekiston hududlarining yillik statistik to'plami. — Toshkent, 2022. — B.72–74.
- [7] Qodirov J. Millat ko'zgusi // Namangan Haqiqati. — 1996. — 13 mart.
- [8] Chust tuman davlat arxivi. F.741, Ro'yxat 1, 58-hujjat. — 1994.
- [9] To'ychiyeva T. Kutubxonalarda ahvol qanday // Pop Tongi. — 2001. — 18 may.
- [10] Rahmonov E. Axborotga ega odam dunyoni boshqaradi // Pop Tongi. — 2019. — 18 sentabr.
- [11] Namangan viloyat davlat arxivi. To'raqo'rg'on tuman bo'limi. F.216, Ro'yxat 1, 156-ish. — 1995.
- [12] Yuz.uz. Bir asrluk tarixga ega ziyo maskani. — Ko'rsatilgan manba.
- [13] Gazeta.uz. Namanganda yoshlar kutubxonasi [Elektron manba]. — 2021. — 23 fevral. — Kirish: <https://www.gazeta.uz/oz/2021/02/23/library/> (murojaat: 10.05.2024).
- [14] Namanganvarm.zn.uz. Markaz bo'limlari [Elektron manba]. — Kirish: <http://namanganvarm.zn.uz/markaz-bolimlari/> (murojaat: 10.05.2024).
- [15] Nosir Abbos. Istiqlol muzeyida // Namangan Haqiqati. — 2011. — 24 avgust.
- [16] Daryo.uz. Namangandagi xususiy muzeyga sayohat [Elektron manba]. — 2023. — 1 yanvar. — Kirish: <https://daryo.uz/2023/01/01/> (murojaat: 10.05.2024).
- [17] Fitzpatrick S. The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia. — Ithaca: Cornell University Press, 1992. — 256 p.
- [18] Kenez P. The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929. — Cambridge: Cambridge University Press, 1985. — 308 p.
- [19] Lor P.J., Sonnekus E.A.S. Libraries in African Countries: Situation and Trends // IFLA Journal. — 2000. — Vol. 26(1). — P. 8–14. — DOI: 10.1177/034003520002600103.
- [20] Belfiore E., Bennett O. Rethinking the Social Impacts of the Arts // International Journal of Cultural Policy. — 2007. — Vol. 13(2). — P. 135–151. — DOI: 10.1080/10286630701342741.
- [21] O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi, 2020. — B.191.
- [22] Wikipedia. Namangan viloyati [Elektron manba]. — Kirish: https://uz.wikipedia.org/wiki/Namangan_viloyati (murojaat: 10.05.2024).
- [23] Wikipedia. Chust tumani [Elektron manba]. — Kirish: https://uz.wikipedia.org/wiki/Chust_tumani.
- [24] Wikipedia. Pop tumani [Elektron manba]. — Kirish: https://uz.wikipedia.org/wiki/Pop_tumani.
- [25] Wikipedia. Kosonsoy tumani [Elektron manba]. — Kirish: https://uz.wikipedia.org/wiki/Kosonsoy_tumani.
- [26] Wikipedia. Norin tumani [Elektron manba]. — Kirish: https://uz.wikipedia.org/wiki/Norin_tumani.
- [27] Wikipedia. Uychi tumani [Elektron manba]. — Kirish: https://uz.wikipedia.org/wiki/Uychi_tumani.
- [28] Wikipedia. To'raqo'rg'on tumani [Elektron manba]. — Kirish: https://uz.wikipedia.org/wiki/To%CA%BBraqo%CA%BBrg%CA%BBon_tumani.
- [29] Wikipedia. Namangan tumani [Elektron manba]. — Kirish: https://uz.wikipedia.org/wiki/Namangan_tumani.
- [30] Wikipedia. Uchqo'rg'on tumani [Elektron manba]. — Kirish: https://uz.wikipedia.org/wiki/Uchqo%CA%BBrg%CA%BBon_tumani.